

Після *Острозької трагедії 1636 р. Бережанський* та чимало інших діячів православної церкви були змушені покинути Острог.

Сам *Бережанський* став київським протопопом і помер у Києві в 1642 році. Разом із ним Острог покинув і невідомий автор Л., через що і припинив свою літописну працю. Цей невідомий автор був талановитим істориком, блискучим письменником-полемістом, творцем яскравих публіцистичних оповідей про київського митрополита св. Петра Могилу, полоцького архієпископа *Мелетія Смотрицького*, про вбивство полочанами Йоасафата Кунцевича, про князя Корецького – відступника від православ'я, про гонительку православ'я *Анну-Алоїзу Ходкевич*, княгиню *Острозьку* тощо. Він же виявляє великий інтерес до історії Острога, фіксує різні дивовижні і надприродні явища. Завдяки цьому літописець у цій своїй найповнішій редакції був названий Острозьким. Невідомий автор співчував визвольній боротьбі українського народу і проти гніту Речі Посполитої, і проти агресії Османської імперії. Можна відзначити також близькість автора, який, очевидно, був певний час ченцем монастиря св. Юрія в Любартові, до ігумена цього монастиря – Кирила, пов'язаного з цілою низкою культурних діячів України першої половини XVII століття.

Відома також скорочена редакція Л., яка охоплює події 1494-1649 рр. і має умовну назву “Крехівської кроніки”.

Л. був виданий спочатку в 1951 р. російським істориком, джерелознавцем і археографом М. Тихомировим (1893-1965), а вдруге його видав разом із Львівським літописом як складову частину у двох виданнях своєї джерелознавчої монографії 1971 р. київський дослідник Олександр Бевзо (1901-1981).

Публікації: Бевзо О. А. Львівський літопис та Острозький літописець. – Київ, 1970; Крижановський А. Руська “Кройника” з 17 в. // Записки

Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1904. – Т. 62; Методические указания к изучению курса “Источниковедение истории СССР” / Состав: Н. П. Ковальский, Ю. А. Мыщук. – Днепропетровск, 1984. – С. 49-60; Острожский летописец // Исторический архив. – Москва, 1951. – Т. 7. – С. 236-253; Острозький літописець // Між двох вогнів. – Київ, 1996. – С. 376-393; Розанов С. Кройника 1636 року // Український науковий збірник. – 1915. – Вип. 1. – С. 21-29; Тихомиров М. Н. Малоизвестные летописные памятники.

Література: Кралюк П. Острозький літописець як пам'ятка української релігійної думки початку XVII ст. // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філософія”. – Острог, 2004. – С. 81-94; Його ж. Острозький літописець як українська писемна пам'ятка початку XVII ст. // Наукові записки. Серія “Історичні науки”. – Острог, 2006. – С. 189-199; Мыщук Ю. А. Украинские летописи XVII века. – Днепропетровск, 1978. – С. 39-51.

Юрій Мицик

Лукаріс Кирило (* 6. 11. 1572, м. Кандія, Крит – † 2. 07. 1638, м. Константинополь)

Видатний діяч Східної Церкви, протосингел Александрійського патріарха, Александрійський (1602-1621 рр.) і Константинопольський (1621-1638 рр.) патріарх, учасник православного Берестейського собору 1596 р., після 1596 р. – один із трьох екзархів Київської митрополії, мученик за віру. Відзначився тісними зв'язками з Київською православною митрополією та Московським патріархатом (з 1589 р.), а також із протестантами.

Навчався у Венеції і Падуї, 1593 р. висвятився, 1594 р. посів місце протосингела Александрійського патріарха *Мелетія Пігаса*, який скерував його на Русь. Близько середини 1594 р. Л. із листом *М. Пігаса* до князя *В.-К. Острозького* прибув до Острога, де спочатку отримав посаду вчителя грецької мови. Можливо Л. навчав в Острозі *М. Смотрицького* латинської і грецької мов. За дея-

кими джерелами, виконував функції ректора Академії. У цей період установив тісні контакти з учителем Львівської братської школи *Гаврилом Дорофєйовичем*.



Кирило Лукаріс

Близько середини 1595 р. переїжджає до Вільна, де викладає в братській школі при церкві св. Трійці, також стає ректором цієї школи. Віленський період тривав, за деякими свідченнями, до початку 1597 року. З Вільна декілька разів виїжджав до Острога. Разом із протосингелом *Никифором Парасхесом* та іншими представниками православної церкви брав участь у Берестейському православному соборі в жовтні 1596 року. Вважається, що в цей період Л. не відіграв якоїсь видатної ролі у боротьбі проти унії. Наприкінці 1597 чи на початку 1598 р. залишив межі Речі Посполитої.

Навесні 1600 р. патріарх *Мелетій Пігас* вдруге вислав Л. на Русь. До його місії у 1600-1601 рр., яка вважається таємничою, мав причетність і князь *В.-К. Острозький*. На-

прикінці візиту протосингел залишив у львівського католицького єпископа Д. Соліковського лист (відомий в історіографії як сповідь), датований 24 січня 1601 року, який засвідчував нібито прихильність східних патріархів до ідеї єдності церков і мав відтак резонанс у тогочасному релігійному житті на Сході Європи. Д. Соліковський передав копію листа *П. Скарзі* на краківському сеймі 1603 року. Лист 1610 р. був двічі опублікований П. Скаргою в книгах “*Na threny y lament Theophila Orthologa*” і “*Kazania przygodne*” латинською і польською мовами з розлогими коментарями. *П. Скарга* категорично оголосив листа “визнанням правдивої віри” і подав погляди Л., а також східних патріархів, як “прагнення” до єдності, хоча в листі виразно простежується лише прихильність до ідеї єдності християнства. Можливість будь-якого об’єднання на початку XVII ст. Л. відкидається як нереальна. Відтак, вбачається, що *П. Скарга* сфальсифікував висновки листа. Він навіть заявив, що Л. погодився з католицькою точкою зору на розкол церков, згідно з якою Бог покарав греків за гріхи неволею. Петро Скарга вдався і до іншого полемічного прийому: лист нібито переконував у тому, що спасіння Господне під греками є неможливим.

Під час другої місії Л. перебував у Львові, де його спіткав арешт, він мав також контакти з М.-К. Радзивилом і князем *В.-К. Острозьким*. Йому не вдалося зустрітися з королем Сигизмундом III та лідерами протестантів. Крім протестантів, були привезені листи *Мелетія Пігаса* до Сигизмунда III, *В.-К. Острозького*, Яна Замойського, Яна Абрамовича та ін.

Про приїзд Л. повідомив короля *І. Потій*, а також *В.-К. Острозький*. Як відомо, Сигизмунд III, не з’ясувавши докладно мету візиту діяча православної церкви, зайняв негативну позицію щодо його приїзду. Цьому сприяв і негативізм нунція Клавдія Рангоні, який вимагав від короля заборони візиту. Л.

залишався тривалий час в Острозі під опікою князя (його поїздка до М.-К. Радзивіла в Несвіж, а також перебування у Львові, коли він був арештований, були, вочевидь, короткочасними). При цьому король вимагав від князя, щоб візит не затягувався, а протосингел якомога швидше залишив межі держави. *В.-К. Острозький* намагався захистити Л. перед обвинуваченнями. У листі до Сигизмунда III від 28 липня 1600 року князь скаржився, що прибулого екзарха намагаються заарештувати. *В.-К. Острозький* мав також намір влаштувати зустріч Л. з монархом, якому був привезений лист патріарха. Щобільше, князь був готовий поручитися за екзарха, який, на його думку, нічого злого не замишляв. Князь також обіцяв, що делегат надовго в Речі Посполитій не затримається.

Л. не розвинув на Русі антиунійну діяльність, яка могла б бути сприйнятою як антидержавна. За деякими свідченнями, він встиг втрутитися в боротьбу між Львівським братством і єпископом *Г. Балабаном*, виступивши на боці останнього, і клопотався за вигнаного братчиками *Гаврила Дорофейовича* (січень 1601 р.). Наприкінці місії могла відбутися зустріч з *І. Потієм* (очевидно, на Волині), котрий передав через Л. свою відповідь *Мелетію Пігасу*.

Із привезених листів привертає увагу послання до князя *В.-К. Острозького*, загально датоване 1599 р., у якому патріарх вказує на жалюгідний стан православної церкви після вчинку уніатів-відступників, схвалює мужність і заслуги самого князя у захисті православ'я, а також повідомляє про те, що він передав лист-відповідь *І. Потію*. Досі достеменно не відомо, якою ж була головна мета місії Л.: одні дослідники вказують, що він мав завдання порозуміння з кальвіністами, до яких також віз листи, інші вважають, що в його листі, залишеному львівському єпископові *Д. Соліковському*, міститься заклик до православних приєднатися

до унії. Позаяк ця версія походить лише з латинських джерел, а також у зв'язку з тим, що в листі до *Д. Соліковського* про унію безпосередньо не йдеться, є сумніви щодо однобічного трактування місії Л.

Друга місія Л., загалом, була невдалою, позаяк він змушений був на початку 1601 р. терміново залишити межі Речі Посполитої. Проте вона мала істотне значення для розвитку міжконфесійних стосунків: передовсім, було на практиці поховано ідею релігійної унії між православними та кальвіністами. Відмовився від неї найбільший її прихильник князь *В.-К. Острозький*.

Ставши Александрійським патріархом, Л. у листопаді 1608 р. написав приязного листа папі Павлові V, проте і далі продовжував орієнтуватися на контакти з протестантами.

Джерела: Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г.). – Приложения. – № 6. – С. 592; Малышевский И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах Русской церкви. – Т. 2. Приложения. – № 29. – С. 94-95, № 41. – С. 141-144; Documente privitoare la istoria Românilor. Urmare la colectiunea lui L. De Gurmuzaki / Publicate I. Bogdan. – Supl. 2. – Vol. 1: 1510-1600. – București, 1893. – N 335. – P. 628; Legrand E. Bibliografie hellenique ou description raisonnee des ouvrages publies par des Grecs au dix-septieme siecle. – Paris, 1896. – T. 4. – P. 218, 220; Monumenta Ucrainae Historica / Ed. A. Šeptyckyj. – Vol. 1. – Romae, 1964. – N 281, 282. – P. 192-193; Skarga P. Kazania Przygodne, z innymi drobniejszymi pracami, o roznych rzeczach wszelakim stanom należących. – Kraków, 1610. – S. 378; Skarga P. Na threny y lament Theophilá Orthologá, Do Ruśi Greckiego Nabożeństwa, przestroga. – Kraków, 1610. – S. 107-108, 114-117; Wengerscii A. Libre quator. Slavonie reformatae, Continentes Historiam ecclesiasticam Ecclesiarum Slavonicarum, Inprimis Polonicarum, Bohemicarum, Lothuanicarum, Russicarum, Prussicarum, Moravicarum, etc. – Amstelodami, 1679. – P. 497-498.

Література: Арсений, арх-т. Патриарх Кирилл Лукарис и его заслуги для православной церкви. – Изд. 2-е. – Симферополь, 1881; Брянцев К. Патриарх Кирилл Лукарис и его заслуги для православной церкви. – С.-Петербург,

1881; Любашенко В. Кирилл Лукарис и протестантизм (Опыт межцерковного диалога). – Одесса, 2001; Ї ж. Пошуки альтернативної унії: православні і протестанти у контексті Берестя (Кирило Лукарис і Україна) // Die Union von Brest (1596) in Geschichte und Geschichtsschreibung: Versuch einer Zwischenbilanz. Materialien des Internationalen Forschungsgesprächs der Stiftung PRO ORIENTE zur Braster Union Drittes Treffen: Lviv, 21-23. August 2006 / Herausgegeben von Johann Marte und Oleh Turij. – Lviv, 2008. – S. 276-296; Савич П. Причинки до правовірності Кирила Лукариса // Богословія. – Львів, 1930. – Кн. 1. – С. 23-41; Тимошенко Л. Другий (таємничий) візит Кирила Лукариса в Україну // Історія релігій в Україні. Матеріали IX Міжнар. конфер. 11-15 травня 1999 р. – Кн. 2. – Львів, 1999. – С. 169-172; Його ж. З історії культурних взаємин України у XVII ст. (місія Кирила Лукариса в Україну в 1600-1601 роки) // Збірник на пошану професора Марка Гольберга. До 50-річчя наукової діяльності та 80-річчя від дня народження. – Дрогобич, 2002. – С. 294-298; Ясіновський А. Роль Острога в культурних взаєминах України із слов'янами і греками // Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 97-106; Belmont R. Le Patriarche Cyrille Lukaris et l'Union des Eglises // Irenikon. – 1938. – V. 15. – P. 342-362, 535-553; 1939. – V. 16. – P. 127-138, 237-247; Hadjiantoniou G. A. Protestant patriarch. The life of Cyril Lucaris (1572-1638) patriarch of Constantinopl. – Richmond, Virginia, 1961; Hofman G. Griechische Patriarchen und römische Päpste. Patriarch Kyrillos Likaris und die römische Kirche // Orientalia Christiana. – R. 1929. – T. 15. – N 52. – S. 5-46; Kempa T. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka a unia brzeska // Czasy Nowożytne. – 1997. – T. 2. – S. 54-56; Kempa T. Wizyty protosyngla Cyryla Lukarysa w Rzeczypospolitej // The Orthodox Church in the Balkans and Poland Connections and Common Tradition / Ed. by A. Mironowicz, U. Pawluczuk, W. Walczak. – Białystok, 2007. – S. 87-103.

Леонід Тимошенко

Лук'янович Павло
(* 1855 чи 1856, с. Щедрогища
Ковельського повіту Волинської губернії
– † 1917, м. Житомир)

Історик-краєзнавець, педагог. Закінчив Волинську духовну семінарію (1877), Київську духовну академію (1881); кандидат богослов'я. Учитель (з 1881) і довголітній доглядач (1889-1917) Мілецького духовного училища на Волині. Автор історико-краєзнавчих нарисів, опублікованих у “Волинских епархиальных ведомостях”.

Стаття “К вопросу об Острожской школе (XVI в.)” (1881) була підготовлена ним на основі студентської пошукової роботи в духовній академії на здобуття ступеня кандидата богослов'я. Це перша друкована праця, цілком присвячена історії ОА, написана на основі відомих на той час джерел і літератури.

Автор дотримувався думки, що ОА не була вищою школою, аналогічною західноєвропейським університетам, а, радше, “академією наук”, “школою античного порядку”, творчим товариством вчених і літераторів, зібраних в Острозі князем В.-К. Острозьким; вони ж здійснювали викладання в загальноосвітній школі при цьому товаристві (іменованій іноді як “ліцей”, “гімназія”, “колегія”), відбирали і готували здібну молодь для подальшого здобуття вищої освіти за межами Острога. Ця думка надалі мала як своїх прихильників, так і опонентів.

Праці: Лук'янович П. И. К вопросу об Острожской школе (XVI в.) // Волинские епархиальные ведомости. – 1881. – Часть неоф. – № 23 и 24. – С. 767-781; № 25. – С. 813-825; № 26. – С. 849-869; № 27. – С. 885-907.

Микола Манько